

Interferències lèxiques en valencià (*retama, raspa*)¹

Joan Veny

Universitat de Barcelona / Institut d'Estudis Catalans

I

1. Coromines va recórrer totes les àrees dialectals del domini català, tret de l'Alguer, seguint les passes d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll. El contacte amb els seus parlants constitueix una experiència enriquidora que ensenya la viva realitat de la llengua, en funció de la geografia, i fa palpar l'adhesió dels parlants al seu llenguatge propi. Aquests dos aspectes ensenyen a estimar el tresor lingüístic destil·lat al llarg dels segles i que a poc a poc el lingüista, revestit de dialectòleg, va descobrint. Arran de les seves exploracions onomàstiques, Coromines arreplegava també paraules mai enregistrades (d'aquí el determinant "complementari" del seu diccionari), captades en situació d'espontaneïtat perquè el seu objectiu eren els noms de lloc i l'informant es trobava més desinhibit. Aquesta col·lecta de materials de què fa gala Coromines té un valor cartogràfic espectacular: les seves descripcions de les àrees dels geosinònims i/o de les variants que figuren en el comentari de cada entrada del diccionari català coincideixen sovint amb les de l'ALDC o el PALDC. Les classificacions dialectals, començant per la de català occidental (cat. oc.) i català oriental (cat. or.), confirmant la de Milà i Fontanals i acabant amb la proposta de parlars de transició (entre català nord-occidental i valencià o entre rossellonès i català central) continuen tenint vigència (Veny 2015). La metodologia dialectal és modèlica: consultar més d'un informant, tenir compte del polimorfisme, no oblidar la llengua antiga, contacte amb els referents, imitar certs sons, etc. Ha completat l'enquesta dialectal amb dades d'escriptors antics i també moderns, degudament seleccionats. L'anàlisi del cabal agavellat li ha permès l'enunciat de noves lleis fonètiques, secundàries si voleu, com la de l'obertura de *o* del tipus *nom, crosta*, etc. En la interpretació de les dades dels dialectes, aquestes –diu– s'han de completar amb les de la documentació: ell va ser el qui va posar els fonaments de la dialectologia medieval; els seus materials –afirma– s'han de fusionar amb els dels dialectes moderns per arribar a resultats fiables; d'aquesta manera és com Coromines pot donar compte del progrés de la desafricació de [ts] en [s] ([ts]el > [s]el) des del català oriental cap al català occidental.

2. Però on ha brillat el seu talent amb esplendor meridiana és en el terreny de l'etimologia. Pareix mentida que en una vida pugués dur a terme tres obres gegantines, com són els diccionaris etimològics castellà, català i onomàstic, a voltes en col·laboració. Cal precisar que el primer no és solament un diccionari castellà sinó que sovint amplia el seu ventall investigador cap a altres llengües romàniques com el portuguès i l'occità.

Aquesta labor etimològica ha tingut com a resultat un edifici sòlid que s'aixeca sobre el coneixement del llatí (havia traduït *Lateinische Umgangssprache*, de Hofmann), de la lingüística romànica, completat amb el tracte amb romanistes estrangers de prestigi (Jud, Grandgent), i la familiarització amb altres llengües més

¹ Em plau expressar la meua gratitud a José Enrique Gargallo per la revisió d'aquest text; a Joan Vallès, per precisions etnobotàniques; a Joan Soler, per les dades que m'ha proporcionat extretes del *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*, dirigit per Joaquim Rafel, de l'Institut d'Estudis Catalans; a Josep Martines, pel suport bibliogràfic; i a Antoni Ignasi Alomar, per la seva informació sobre l'armament.

allunyades, en la seva etapa més antiga. Gràcies a una prodigiosa memòria, hem de destacar la seva portentosa capacitat de relacionar elements tant de llengües diverses com de dialectes de la mateixa llengua. D'aquesta comparació sorgeix la posada en relleu de la personalitat lèxica del català, manifestada en supervivents únics del llatí (REPUDIARE) o d'època ja catalana (*taujà* 'rústic, bonhomíós'; *carcanada* 'esquelet, espinada'). L'objectiu de la seva investigació etimològica no és de notar el punt de partida del mot i la seva arribada sinó de fer història de cada paraula, seguint les mutacions formals i els seus avatars semàntics. El fet de trobar-se amb unitats lèxiques d'origen desconegut fins aleshores l'ha obligat en certa manera a esforçar-se a descobrir-ne l'origen: en algun cas revés, ha presentat i raonat diversitat d'hipòtesis, com en el cas de *tenassa*, amb deu propostes diferents. El tractament integral de tants de mots l'acosta a consideracions sobre la normativa, que va oxigenar intel·ligentment, tot condemnant barbarismes i proposant substituïts genuïns.

Un esforç titànic, que és l'admiració dels romanistes estrangers i que nosaltres hem de saludar cada dia com una "benedicció del cel," com deia J. A. Pascual parlant del diccionari castellà.

Tanmateix, algunes ombres planen sobre l'obra corominiana, que hem criticat respectuosament (flaca per al sorotàptic i el mossàrab, alguna confusió de barbarisme amb dialectalisme, inserció d'expressions col·loquials en un text acadèmic, qualche circularitat lexicogràfica, abrupta desqualificació d'alguns romanistes), però el cúmul d'aspectes positius és tan gran que podem dir amb Moreu-Rey que els seus errors són "onades perdudes dins un oceà d'encerts."

II

3. Atents al tema del congrés "Joan Coromines i el País Valencià," cal recordar l'estima del gran etimologista per aquesta àrea meridional del català sobre la qual ha fet aportacions fecundes, ajudat en l'aportació de materials per Giner March i Enric Valor; no manquen testimonis d'aquest respecte, com quan, a propòsit de la diferència ortogràfica de *espaterrar/espatarrar*, insinua que es tracta d'una "decisió susceptible de ser revisada en obsequi als valencians i occidentals, que no hi estan d'acord" (DECat VI, 759a: 37-46); o bé de la seva actitud condescendent quan a propòsit de *amassar* troba el mot "poc genuí en català (*pastar* o *fènyer*) o millor a rebutjar, si bé té arrelament en bastants parlars valencians i catalans occidentals i allí *és digne de tolerància*" (DECat, V, 521b, 42-46).

Centrant-nos en el tema que ens ocupa, m'ocuparé de dos mots del valencià, vinguts de fora: *retama* 'ginesta' i *raspa* 'rapa (de raïm)', i demostraré com hi han arribat. Veurem que s'hi barregen qüestions relacionades amb l'arabisme, l'aragonès i el murcià.

4. *Retama* és un fitònim absent del DIEC, però que abraça una àrea important del valencià (veg. mapa 1); intentaré esbrinar la seva procedència tenint-ne en compte la distribució geogràfica en el nostre domini i en les àrees d'adstrat (murcianomanxec i aragonès).

El mot genuí és *ginesta* (o *ginestra*), *Spartium junceum*, que designa la planta (dita també *ginestera*) o la flor. Pertanyen a la mateixa família de les papilionàcies la *ginesta vimenera* (*Retama sphaerocarpa*) (DIEC, Masclans) i la *ginesta de tintorers* o *ginestola* (*Genista tinctoria*); altres espècies d'una altra família també porten el nom: *ginesta blanca* o *ginestó* (*Osyris alba*) (Masclans). És congènere del cast. *hiniesta*, fr. *genêt*, it. *ginesta*, port. *giesta*, *giesteira*.

5. El geosinònim *retama* és un mot de procedència castellana (s. XIV), on es va prendre de l'àrab andalusí RATAMA (clàssic RATAMAH) (DECat), amb contaminació del prefix *re-* que explicaria el canvi vocàlic (Corriente), però que, al nostre parer, podria ser degut a una dissimilació vocàlica [a]...[á] < [e] ... [á], com en els canvis dialectals *davantat* > *devantat*, *fallat* > *fellat*, *fanal* > *fenal*, *farratge* > *ferratge*, etc. (Veny 2007). L'arrelament del mot en domini castellà es confirma pels derivats *retamal*, *retamar*, *retamero* ("azadón retamero," "tierra retamenera") i, pertanyents a una altra espècie, *retamilla*, *retamón* (Moliner).

6. A propòsit d'aquest mot, em proposo: a) respondre a la possibilitat d'un arabisme directe del valencià, com insinuava Coromines ("no jurem que no pugui ser un arabisme directe en part del País Valencià, on apareix la forma repercutida *retrama*" (DECat VII, 289b, 3-8); b) escatir si realment és un castellanisme i, en aquest cas, com ha arribat al valencià.

7. Vegem primerament la documentació valenciana.

1787 Mayans: *Retama* Tamarid

1797 Cavanilles: *Retrama* *escorpió*. *Spartium spiniforme*

1802 Sanelo: *Retama*

1851 Escrig: *Retrama* (planta)

1880 Pla: *Retrama*. Hiniesta

1888 Lladró i Mallí: "el suc fa que tastem de les *retames*"

1932 Pardo García: *Retama de flor* / *Retrama de flor*

1935 Pascual Tirado: "més amargats que la *retama*," "amarg com una *retama*"

1961 Mascarell i Gosp: "orenga, *retama*," "Sols cal recordar allò de *És més amarg que la retrama*"

1976 Mengual Lull: "uns tronquets de *retama*"

1981 Sánchez Monge: *Retrama*

2007 Beltran-Segura: *Retama* 'ginesta, *Spartium junceum*' (Torís. [Ribera de Xúquer, Vall dels Alcalans])

Pel que fa a l'extensió de *retama*, aquesta ocupa una part del valencià, com hem vist (mapa 1; ALDC V, 1081; PALDC, V, 712), confirmada per algunes monografies, i també una part de l'aragonès (mapa 3).

8. Quant a la pregunta a): atès que la documentació no va més enllà del segle XVIII, creiem que cal rebutjar la idea d'un arabisme directe, insinuada per Coromines, car els arabismes del valencià solen recolzar-se en una documentació que arrenca del segle XIII o XIV (per ex., *algeps*, *assut*, *aliacrà*, veg. aquests mots al DECat i al PALDC) i, a més, la seva àrea sol ser de tot el valencià mentre que *retama* (*retrama*) presenta una àrea menor i discontinua (veg. mapa 1).

Quant a la pregunta b), estic d'acord que es tracta d'un castellanisme, atesa la modernitat de la seva documentació. Però, per quin camí ens ha arribat?

9. Si fem una ullada a l'espai del murcià i el manxec (ALeCMan, 150; mapa 2), observem que està reblert de respostes *retama* (només en alguns punts apareix *hiniesta*, així com *escoba*, *escobón*, *escobeño*, mots geogràficament allunyats de l'alacantí i del murcià), mentre que, si contemplem els resultats de l'espai aragonès (mapa 3), només hi trobem 5 casos de *retama* a la part meridional i 3 a la província de Logroño, enfront d'un pèlag de *xinestra*, *txinestra* i de l'adaptació castellanitzant, *[x]inesta*, *[x]inestra*.

S'imposa, doncs, una conclusió: *ginesta* era el vocable general en valencià, com demostra la documentació:

1569 Palmireno: *Ginesta*. Retama

1575 O. Pou: *Ginesta*, *Genista spartium*

1575 O. Pou: color de rovell de ou o *de flor de ginesta* Luteus, DECat IV, 499b, 26-30). (Ap. Guardiola)

1585 Inventari de València: “Una dotzena de torqueboques de genesta” (Aguiló)

1797 Cavanilles: *Genesta de tintorers*. *Genista tinctoria*. (Ap. Guardiola)

Posteriorment, es va afegir un altre estrat, el de *retama*, procedent de la immigració de gent de Múrcia, la Manxa i Andalusia oriental (cf. Veny 2017), tot deixant alguna clapa de l'antiga *ginesta*, com a Sallent de Xàtiva, “on en veiem forces [d'aquelles espècies] per aquells alts; me'n parlaven com a [dçin'estes]” (DECat IV, 499b, 26-30); veg. també supervivents de *ginestra* i derivats a Montesa, la Font de la Figuera, Ontinyent, i, convivint amb *retama*, a Sallent de Xàtiva (mapa 1); també hi pogué contribuir el veïnatge de l'aragonès meridional (Terol).

Des del s. XVIII, *retama* ha arrelat en la part esmentada del valencià, modificat a voltes en *retrama* per repercussió de la vibrant inicial (DECat), o potser per la convivència, moderna o pretèrita, amb *ginestra*, *ginestrera*, *ginestera* (veg. mapa 1). També mostra la dependència del murcià i manxec la presència de la dita que trobem tant en aquesta àrea com en l'àrea valenciana i que fa referència a l'amargor de la ginesta: murcià i manxec “más amarga que la *retama*” (*ALeCMan*, mapa 150); valencià col·loquial: “amarg com la *retama*” loc. 184, “més amarg que la *retama*,” loc. 186 (ALDC, V, 1081); valencià escrit: “amarg com una *retama*” (1935, Pascual Tirado), “més amarg que la *retrama*” (1961, Mascarell Gosp).² Una dita incorporada al *Diccionari normatiu valencià*, de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, que, a la resta del català, aplicada a *ginesta*, brilla per la seva absència.

III

Els significats de *raspa*

10. Vegem ara els valors semàntics de *raspa*, la seva relació amb *rapa*, les seves àrees, la respectiva documentació i l'estratigrafia dels dos mots.

A part els significats ‘raïm despullat de grans’ i ‘brisa’, que ens ocuparan, *raspa* coneix una gran diversitat de significats, especialment quan baixem a la variació dialectal. El sentit més general és:

- 1) ‘lima per a rebaixar fusta o altres cossos durs no metàl·lics’ (veg ALDC, VII, mapa 1675): coneix documentació antiga des del s. XV, tant del Principat com del País Valencià (a. 1459, a. 1467, Dieç; O. Pou, C. Ros, Sanelo, Lamarca 1839, J. Pla i Costa 1880) i d'escriptors moderns del Principat (Roig i Raventós 1929, Badia Ferrer 1934), i del País Valencià (Mascarell i Gosp 196; ap. Aguiló, DCVB, Guardiola).

Els altres significats són d'àmbit dialectal:

² Font Quer (1982: 355) parla del caràcter amargant de l'arbust, però sense reflex en la paremiologia. Segons m'informa amablement Joan Vallès, en les enquestes del seu programa etnobotànic català no es fa cap al·lusió al caràcter amargant de l'*Spartium junceum*, mentre que alguns informants es refereixen a aquesta propietat quan es tracta de l'espècie *Sarothamnus scoparius*, anomenada *ginestell*, però sense transcendència en dites populars.

- 2) ‘raoreta de la pastera’ (Sort [Pallars Sobirà]), ap. DCVB;
- 3) ‘maneta de fusta de set o vuit pues per a collir olives’ (Segarra, Urgell) ap. DCVB; loc. 123, ALDC, V, mapa 989 “raspes per a pentinar”;
- 4) ‘estrijol’ (Sta. Coloma d’Andorra, Sopeira, la Pobla de Roda, Tolba, Estanya, Sanaüja, Riba-roja d’Ebre; *raspeta* Favara de Matarranya; *raspador* Granyena de les Garrigues (ALDC, VI, 1365);
- 5) ‘minyona de servei’ (Comerma Bachs 1875: “al redera d’una modista o una *raspa*”; Lo Garbell (Lleida) 1884; La Trompeta (Reus) 1896; S. Bonavia Flores – À. Rius i Vidal 1899; F. de Querol i de Bofarull 1902 “cuyneras vizcaínas o *raspas*”; Papitu (Barcelona) 1915 “les *raspes* analfabetes”; A. Bulbena 1919: “registre “familiar”; J. Pla 1920 “la *raspa* aragonesa”; J. Alavedra 1930; J. M. de Sagarra 1932 “unes *raspes* que encara tenen el tuf del fregall als dits”; Joan Moreira 1934 (ap. DCVB), Pla 1950 i 1966; J. M. Benet i Jornet 1972; X. Benguerel 1974; Montserrat Roig 1982 (ap. CTILC); Tresor 1935: “barceloní”; Aguiló 1915: “terme baix”; DCVB 1959; DG 1932 “dit despectivament”; aquest sentit, per ser clarament pejoratiu, és absent de l’ALDC, II, 225 sota l’enunciat *La criada*. Quant a *raspa* ‘dona roïn’, del valencià, veg. més endavant.
- 6) ‘vessant de muntanya amb espadat i cantells de roca viva’ (Borén [Pallars Sobirà]) (Tresor; i DCVB, DECat); usat sobretot com a topònim;
- 7) plantes de fulles rasposes (Tresor, veg. *raspallengua*, *raspallengües*, *raspeta* ‘roja, rogeta’ [Masclans, Vallès *et al.*].

Alguns altres mots són propis del valencià:

- 8) variant del joc de pilota valenciana (DCVB); “la jua uno *raspant* el piso” (Martínez, 1912)
- 9) ‘aresta d’un cereal’ (s. XVI, DCVB; localitats valencianes 160 i 190 de l’ALDC, IV, 822); cf. el cast. *raspa* “la pajita que cerca el grano de cebada o trigo, y forma la espiga, la qual tiene unos dientecillos, que araña como una lima de acero” (Autoridades) i “la punta de la espiga delgada como una cerda que tambien se llama *raspa* por su aspereza”; “comunmente la llamamos *raspa* porque tiene como unos dentecillos con que hiera” (Covarrubias, s. v. *arista*); “La arista del trigo porque pica” (ibídem, s. v. *raspa*).
- 10) ‘arròs del qual no es pot llevar la pellofa’ (“valencià,” DCVB);
- 11) ‘espina de peix’ (Martí Gadea 1891);

Són de caràcter arcaic:

- 12) “pelo de la pluma de escribir” (Escrig 1851);
- 13) “serveix per a subjectar fortament la pirita ferruginosa o la pedra foguera” (E. Graells i Puig 1974, ap. CTILC; cf. *raspa* “la chispa que salta de una piedra,” de Terreros, fa pensar en un possible manlleu al castellà).

De tots aquests significats cal notar: *a*) el caràcter antic i especialitzat de 13), que no registren els diccionaris històrics: la *raspa* deu ser la *roda*; *b*) la condició dialectal, pel que fa a l’espai, de 2), 3), 6) centrats en el català nord-occidental, de 5), propi del Principat, i de 8), 9), 10) i 11), del valencià; *c*) l’acceptació normativa de 1) i 5), des del DG 1932, i de 10), des del DIEC 1995; i l’acollida al DNV, a més de ‘rapa’, d’1), 7) i 9); i *d*) la procedència castellana d’11) i 12), i potser de 13).

La idea de ‘raspar’ sembla present en tots els mots i accepcions presentats. Per al cas de *raspa* ‘criada’ no s’ha donat mai la motivació i crec que també es troba en la idea de ‘raspar’ aplicada pejorativament a les minyones que “freguen” la vaixella: la definició de *fregay*, d’Amengual, (“Nombre que se da por desprecio a las criadas como

fregatriz. [cast.] mondongo, [llat.] Fam. Famula culinaria”), el context de J. M. de Sagarra (“unes raspes que encara tenen el *tuf del fregall* als dits”) ens convida a aquesta interpretació, així com el paral·lelisme amb el castellà *fregona*. Pel que fa al val. *raspa* ‘dona roïn’, deu ser una extensió de *raspa* ‘rapa, brisa’ amb valor despectiu, que no podia generar-se a la resta del català on s’usa *rapa* amb aquell sentit.

El DNV accepta 1) ‘tipus de llima’; 7) ‘variant del joc de la pilota’; 9) ‘arròs del qual no es pot llevar la pelloifa’.

11. Feta aquesta digressió, ens centrarem en el segon objectiu del nostre article: les àrees i història de *raspa* i *rapa* ‘raïm despullat dels grans’ (DIEC), també “conjunt de residus del raïm després de premsar-lo i treure-li la pelloifa” (DCVB), que també coneixen altres significants: *barrusca*, *gaspa* i els minoritaris *barrosca*, *garraspa* (veg. ALDC, V, mapa 957; PALDC, V, mapa 666); els dos mots, *rapa* i *raspa*, són interessants pel seu possible origen i per la seva distribució geogràfica.

12. Àrees

Rapa comprèn l’alguerès, el balear i el principatí, que s’endinsa dins el tortosí i el valencià septentrional, fins a Castelló de la Plana, tot deixant al nord d’aquesta àrea *gaspa* del rossellonès, i, a ponent, *garraspa*; veg. mapa 4.

Raspa ocupa el val. central i meridional, tret de les localitats 160 (Casinos), 162 (Vilamarxant), 189 (Crevillent), 190 (Guardamar), que diuen *raspall*, i 166 (Torís), on s’usa *raspaixo*; veg. mapa 4.

També trobem el resultat *raspa* com a resposta a l’enunciat *La brisa* (ALDC, V, mapa 973) a les poblacions 174 (L’Alqueria de la Comtessa), 179 (Pego) i 181 (Muro del Comtat), enfront de la general *brisa* i localitats puntuals amb respostes *orutjo* (190, Guardamar), *orutxo* (161, El Puig de Santa Maria) i *eru[x]o* (172, Sallent de Xàtiva), evidents adaptacions del cast. *orujo* (= cat. *brisa*) (Veny 2006).

13. Documentació

Rapa

- 1494 Francesc Alegre: “lo autumpne mostós ab multitut de *rapas*, palcigats los rahims” (ap. Aguiló)
- 1575 O. Pou: “la *rapa* o vinaça fet lo vi. Brisa.” “Lo capoll del raym o *rapa*”
- 1575 O. Pou: “lo capoll del raym o *rapa*. Scapus, scopus”
- 1653 Torra: “*Rapa* de rahim. Scapus.” “*Rapes* de rahim. Vide Rahims.” “*Rapa* o espotzim de rahim. Scapus, capus”
- 1696 Lacavalleria: “*Rapa* de raym, lo que resta del raym, després de averse tret tots los grans. Pes, scipio, scopus, scapus, racemi scopus, racimis exuta uva”
- 1803 Esteve *et al.*: “*Rapa* de rahim. Escobajo, raspa. Scapus.” “*Rapa* de l’olivera. *Rapa*. Olivae flos”
- 1839 Dicc. català-cast.: “*Rapa* del rahim. Escobajo, raspa, rampojo”
- 1840 Figuera: “*Râpa*. El réym sense grans. Escobajo o rampojo”
- 1878 Amengual: “*Rapa* [...] El escobajo de la uva. Raspa. Scapus”
- 1886 Saura: “*Rapa*. Lo rahim sense grans. Escobajo, rampojo, raspa”
- 1905 Bulbena: “*Rapa*. fr. raffle. Rampojo, escobajo”
- circa 1912 Fiter: “*Rapa*. Escobajo, raspa.” “Treure la *rapa* dels raïms, descobajar”
- 1917 Fabra, Dicc. Ort: “*Rapa*”
- 1927 Pal·las: “*Rapa* [...] Lo que queda del raïm un cop esgranat. Escobajo, rampojo, raspajo. Râffle”
- 1932 Fabra, DG: “*Rapa*. Raïm despullat dels grans.”

Raspa

- 1739 C. Ros: “*Raspa* de raïm. Raspajo.”
- 1764 C. Ros: “*Raspa*. Rampojo, quando se toma por el escobajo que queda, después de quitados los granos de uva al racimo”
- 1802 Sanelo: “*Raspa*. Rampojo del racimo de uvas, quitando estas”
- 1838 Salvà “*Raspa*. Escobajo.” ·*Raspa* del raïm. Escobajo de la uva”
- 1839 Lamarca: “*Raspa* de raïm. Rampojo, escobajo”
- 1864 Rosanes: “La *raspa* del raïm. Rampojo, escobajo”
- 1870 El Mole: “com el raïm penchat al trespol, arrugat, pansó, sec, brinsa, *raspa*, raspall y piñól”
- 1880 Pla: “*Raspa* de raïm. Rampojo. Escobajo. *Raspa*”
- 1885 Josep Ovara: “La un dia pèla bresquilles, / y em tira les pells al cap;/ l’atre *raspes* de raïm/ o còrs de peres tendrals”
- 1891 Martí Gadea: “*Raspa*. Rampojo, raspajo o escobajo de uva”; i els derivats *raspall* ‘rampojo, escobajo’; *derraspar* ‘quitar, separar la raspa de la uva después de estrujada en el lagar’; *derrapar* V. *desrapar*; *raspalladora* “zaranda” (Escrig 1851) “utensilio [...] para separar los escobajos de la uva ya pisada” (Martí Gadea 1891); *raspallengua* “amor de hortelano ó lapa (yerba), bot. V. *rapa*” (Martí Gadea 1891) (cf. aragonès *raspasayas*, *rasperuela*, “Galium aparine”; Vidaller 2004, 73-74)
- 1895 Josep Bodia: “Pomposa està la vinya, / granat i bo el raïm,/ nodrida està la *raspa*; eixut serà lo vi”
- 1959 DCVB: “*Raspa*. *Rapa* de raïm (València, Pego, Alcoi, Elx); cast. raspajo, escobajo”
- 1980 Josep Lozano: “trobarem al sepulcre un muntonet de terra vermella, una pitxera amb aigua, la pura *raspa* d’un xinglot de panses i un tros de pa florit”

14. Origen de *rapa* i de *raspa*

Raspa és un postverbal de *raspar*, probablement d’un germànic occidental *HRASPON, que va originar el nom de la *raspa* ‘llima gruixuda’ (s. XIV) i també del ‘raïm despullat dels grans’ (cast. i val., s. XVIII); *rapa*, deverbal de *rapar* (< germ *HRAPON ‘arrabassar, arrancar’), podria haver sofert una interferència amb *raspa* per la seva afinitat formal i semàntica (cf. REW, 7057 i 7077); veg. *raspallengua* ‘planta’ (Baix Llobregat), *rapallengua* (Callosa d’En Sarrià) (Masclans; NP, 64 i 750).

Tanmateix, Coromines aventura una altra hipòtesi afirmant que *rapa* “probablement pertot [Itàlia, est de França, oest d’Alemanya] es rebé del sud d’Itàlia, on *rappa* és el resultat regular, segons la fonètica local, de *grappa* ‘gotim, raïm’, pròpiament ‘grapa’, ‘urpa’ (provinent del germ. occid.*KRAPPA)” (DECat VII, 105-106); però la documentació no afavoreix aquesta hipòtesi: it. *rappa* s. XVII, cat. s. XV.

No ens detindrem a analitzar la bondat d’aquestes interpretacions, que, com s’ha vist, es troben en el terreny de les incerteses.

A partir d’aquí ens centrarem en la presència dels dos mots en català i intentarem esbrinar, a partir de dades geogràfiques i documentals, quin, en el sentit de ‘raïm despullat de grans’ i de ‘brisa’, és el mot més antic, quin el més modern i com ha arribat al nostre domini lingüístic.

15. Dades de l’aragonès

Si consultem l’ALEANR, II, mapa 199 (*Escobajo*), podem observar la notable extensió de *raspa* i també la de *garraspa*, que trobem en punts catalans fronterers (loc. 125, 132, 134, 137, 139); igualment detectem en poblacions contigües a l’àrea de

Conca, Albacete i la Mancha *raspall* (160, 162; 189, 190; Martí Gadea 1891), probable adaptació sufixal de l'aragonès meridional *raspa[x]o*, com ho és, més abruptament, *raspaixo* (loc. 166) (per a aquesta adaptació de cast. [x] = cat [ʃ] veg. Veny 2006, 61-76).

Els diccionaris aragonesos acullen els significats de “escobajo de la uva,” el de “lima áspera de carpintería,” a més del de “zuro de la panoja” (Andolz, Pardo Asso). Sembla evident que l'aragonès *raspa* és una continuïtat d'àrea lingüística compartida amb el castellà, on es documenta com a “escobajo de la uva y en algunas partes se llama un grumo, o gajo de uvas” (Autoridades, s. v. *raspa*); també es recull com a ‘arestes’ (cf. § 10) i com a ‘espina del peix’ (s. XVII), semblantment a l'aragonès.

Atès que les terres del País Valencià van ser colonitzades per catalans i també per aragonesos, i que aquests van deixar com a supervivents, dins el català transferit, alguns dels mots que utilitzaven, dels quals cada dia tenim més mostres (*gemecar*, *llanda*, *sinse*, *mentira*, *villamarquí*, etc. (Veny 2011, 74), podem pensar en principi en una transferència de *raspa* cap al valencià no en el moment de la colonització ulterior a la conquesta, sinó més tard a conseqüència de l'emigració constant d'aragonesos cap a les terres valencianes; ens recolzem en les dates tardanes de documentació del mot (s. XVIII), en el fet que la seva isoglossa no abraça tot el domini valencià (veg. mapa 4) i en la probable presència anterior de *rapa* en aquest domini, com es dedueix del testimoni d'O. Pou, “la *rapa* o vinaça fet lo vi,” el qual, com és habitual en ell, ajunta el mot valencià, *rapa*, amb el mot gironí *vinaça* “vinassa (Conflent, Empordà, Penedès, Camp de Tarragona, Mallorca,” DCVB; i loc. 1, 3, 4, 8, 9 del mapa 973 de l'ALDC), i potser s'infereix també de les dites valencianes “La rapa d'abril omple lo candil” (Sant Mateu, ap. Tresor, s. v. *abril*; DCVB) i “Terra que cria rapa, ni's ven ni's barata,” aplicada al ‘conjunt de la flor de l'olivera’, pròpia de Callosa d'en Sarrià (la Marina) (*Tresor*, s. v. *abril*), i que ha de ser una extensió de *rapa* ‘raïm desgranat’, com sembla inferir-se de la definició que es fa dels seus sinònims *mostra*, “raïmet que porta les flors de l'olivera” (Cabrera 1986, 112 i fotografia de p. 21) i *garró* “poncella de l'olivera, *raïmet* que porta les flors de l'olivera en llur estadi inicial” (DCVB). També trobem *rapa* “lapa, bardana, amor de hortelano: especie de hierba” (Martí Gadea 1891), recollit també a Benimantell, segons informació de Josep Martines (veg. el mallorquí *rapa*, *Galium aparine*. Fruits eriçats de pèls ganxuts [...] que s'aferra a la roba i els pèls dels animals”; Bonafè 1977) i també *rapallengua* ‘roja, rogeta’ (Dènia, ap. Masclans, 207 enfront de *raspallengua*).

16. Interpretació

Davant les dades geogràfiques i documentals, hem de concloure que el val. *raspa* és una translació de l'aragonès cap a les terres catalanes meridionals, i no de l'adstrat murcianomanxec, on s'usa *escobajo*, *raspajo* i, per una atracció formal, *estropajo*, segons es desprèn del mapa 368 de l'*Atlas Lingüístico Etnográfico de Castilla - La Mancha*. Altres vegades aquest adstrat ha manifestat una expansió cap al valencià, especialment meridional, com en els casos de [*vaca*] *matxorra* ‘cava estèril’ (Veny en premsa) i *roixiu* ‘rosada’ (Veny 2011), mentre que en el nostre cas només serien imputables a aquesta influència *raspajo* i les seves adaptacions *raspall* i *raspaixo* (veg. mapes 4 i 5).

17. Conclusions generals

Després de posar en relleu la magnitud i excel·lència de l'obra de Joan Coromines, sembla que hem demostrat, a propòsit de les dues interferències analitzades:

- 1) que el val. *retama* és un manlleu al castellà de Múrcia i la Manxa, que s'ha sobreposat a l'anterior estrat de *ginesta*; la cultura popular relativa a les

propietats amargants de la planta, compartida per les dues àrees, reforça aquesta conclusió;

2) que *raspa* és una transferència aragonesa tardana al valencià.

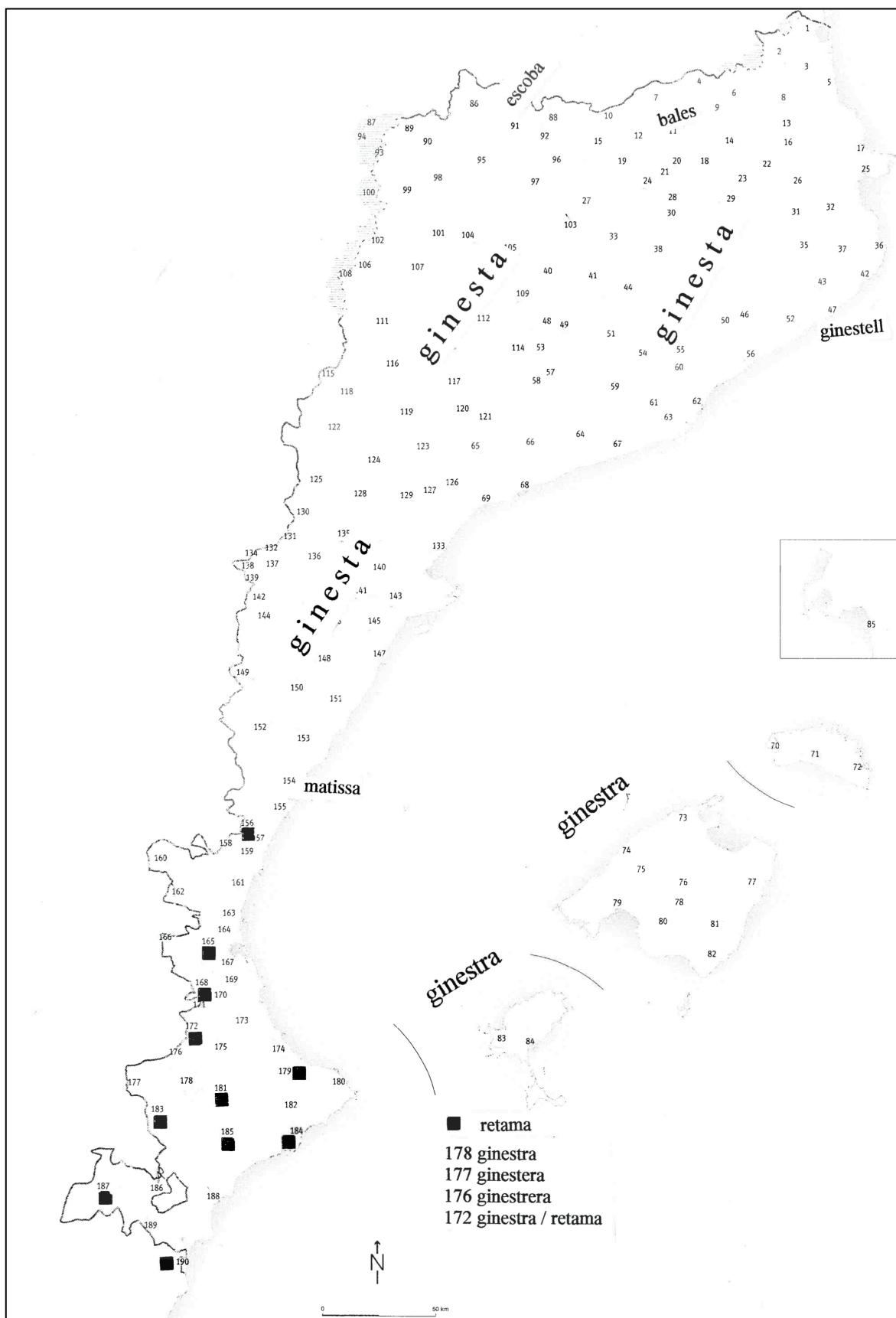
De passada, hem aclarit diversos punts:

3) *retama* no és un hereu directe de l'àrab;

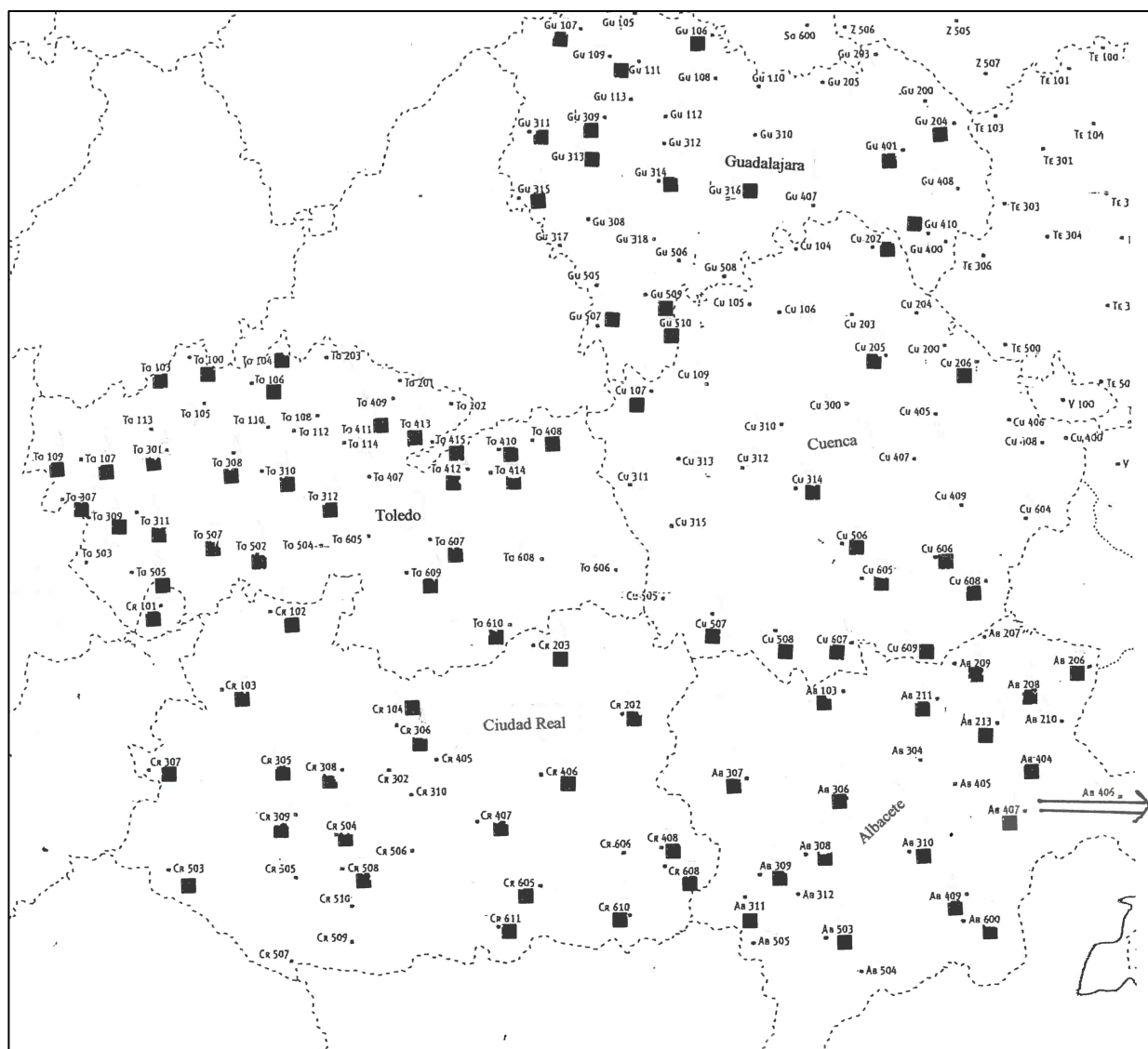
4) hem aportat dades per a la motivació de *raspa* 'criada';

5) hem enriquit el vocabulari terminològic de l'armament antic amb la *raspa* com a peça de l'arcabús.

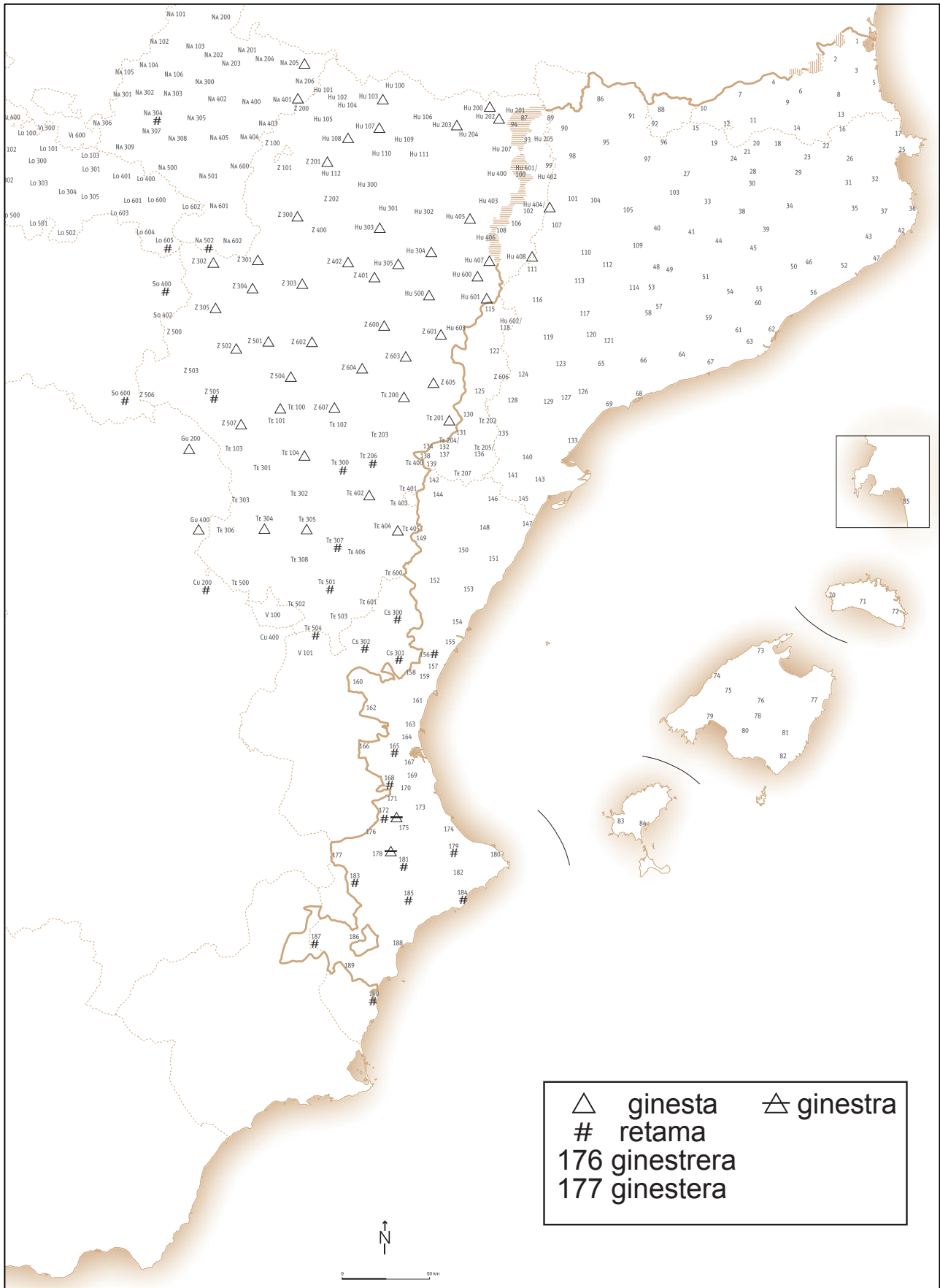
Mapes

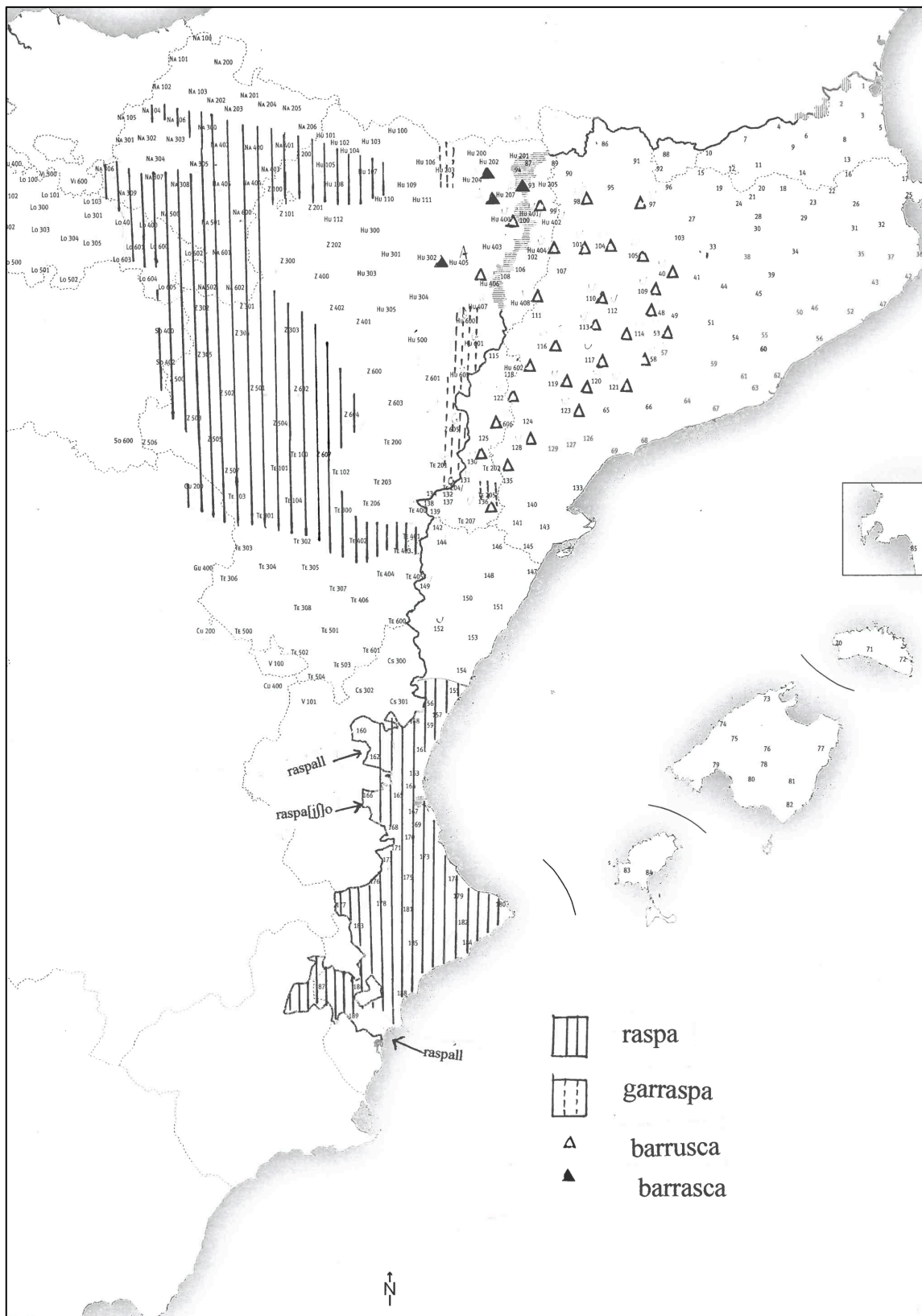
Mapa 1. Retama i ginestra en valencià (ALDC, V, 1081)

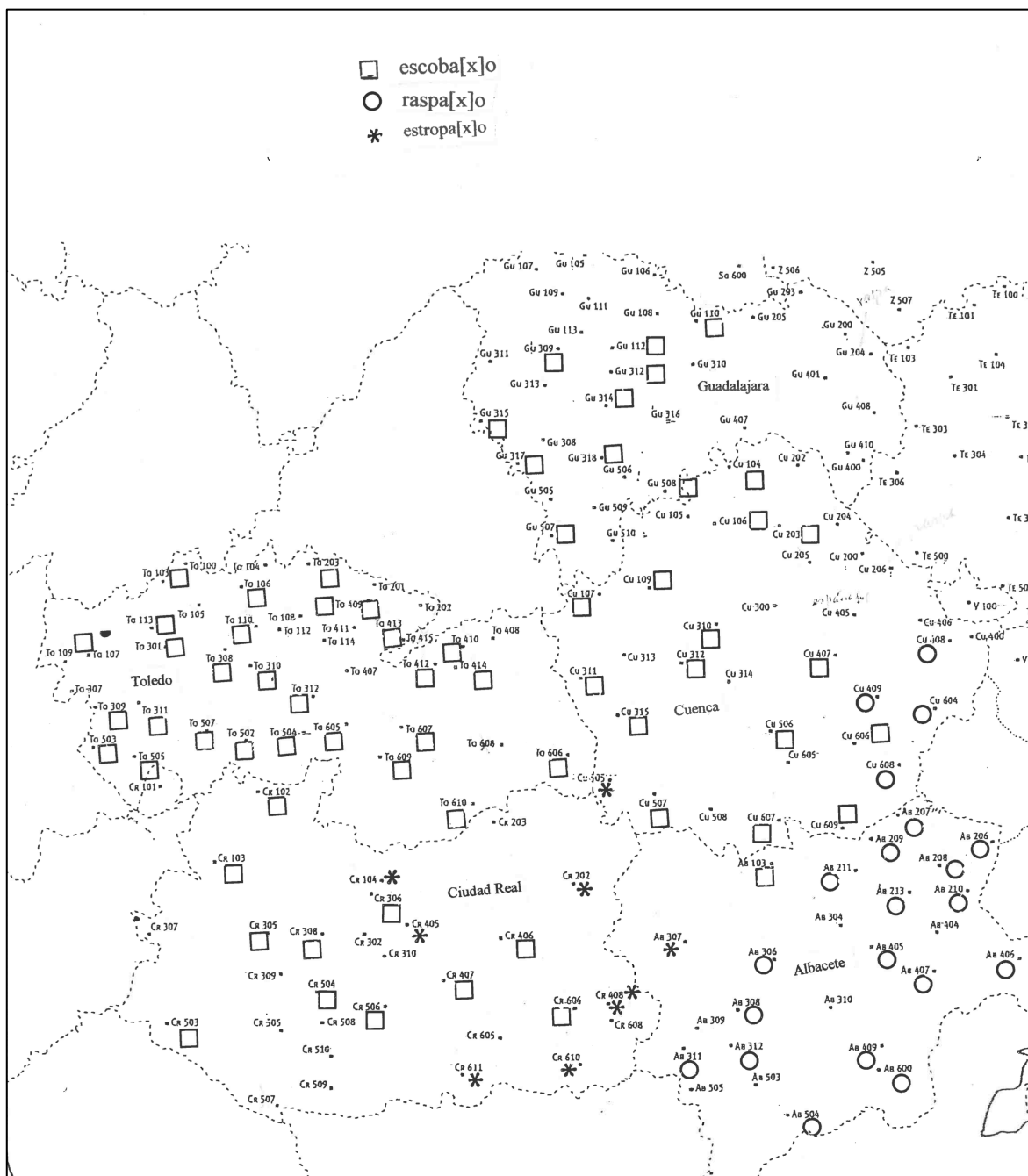
Mapa 2. Retama en murcià i manxec (ALeCMan, 150)

Mapa 3. Ginesta i retama en aragonès i català (ALEANR, III, 293 i ALDC, V, 1.081)

Mapa 4. Raspa 'rapa' en aragonés i català (ALEANR, II, 199, i ALDC, V, 957)

Mapa 5. ‘Rapa’ en murcià i manxec (ALeCMan, 368)

Obres citades

- Aguiló = *Diccionari Aguiló. Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, revisats i publicats per P. Fabra i M. de Montoliu. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1916.
- ALDC = J. Veny & L. Pons i Griera. *Atlas Lingüístic del Domini Català*, V. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001.
- ALEANR = M. Alvar. *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y la Rioja*. Zaragoza: Diputación Provincial de Zaragoza/Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1979-1980. 12 vol.
- ALeCMan = P. García Mouton & F. Moreno Fernández. *Atlas Lingüístico (y etnográfico) de Castilla - La Mancha*. Universidad de Alcalá. <<http://www2uah.es/alecman/>>
- Alomar, A. I. *Vocabulari terminològic de l'artilleria i les armes de foc a Mallorca (s. XVI-XVII)*. Palma: treball inèdit.
- Amengual, J. J. *Nuevo diccionario mallorquín-castellano-latín*. Palma: Juan Colomar, 1858.
- Andolz, R. *Diccionario aragonés*. Zaragoza: Librería General, 1977.
- Bonafè, F. *Flora de Mallorca*. Mallorca: Editorial Moll, 1977. Vol. IV.
- Cabrera, M. R. *Estudi de l'olivera, l'oliva i l'oli a les comarques alacantines*. Alacant: Instituto de Estudios "Juan Gil Albert," Diputación de Alicante, 1986.
- Corriente, F. *Diccionario de arabismos y voces afines en iberoromance*, 2a ed. Madrid: Gredos, 2003.
- DECat = J. Coromines. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial/LaCaixa. 10 vol.
- DIEC = Institut d'Estudis Catalans. *Diccionari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Edicions 3i4/Editorial Moll/Enciclopèdia Catalana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.
- DNV = Acadèmia Valenciana de la Llengua. *Diccionari normatiu valencià*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2015.
- Font Quer, P. *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*. Barcelona: Labor, 1982.
- Guardiola, M. I. *Tresor lexicogràfic valencià (1543-1880) (TLV)*. Departament de Filologia Catalana/Universitat d'Alacant.
- Lladró i Mallí, R. *A deshora de la nit*. Barcelona: Estampa de la Renaixensa, 1888.
- Mascarell Gosp, J. *Amics de muntanya: excursionisme i plantes medicinals*. València: Imprenta Y. Cortell, 1961.
- Masclans, F. *Els noms de les plantes als Països Catalans*. Granollers/Barcelona: Montblanc/Martin, 1981.
- Mengual i Llull, J. B. *Ramona Rosbif*. València: Eliseu Climent, 1976.
- NP = J. Vallés dir. *Noms de plantes. Corpus de fitonímia catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Termcat.
- Ovara, J. *Un chuí de faltes*. 1885.
- PALDC = J. Veny. *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Pardo Asso, J. *Nuevo diccionario etimológico aragonés*. Zaragoza: Imprenta del Hogar Pignatelli, 1938.
- Pardo García, L. "Vocabulario de nombres vulgares valencianos de la flora regional (continuación)." *Anales del Centro de Cultura Valenciana* 11 (1932): 34-40.
- Pascual Tirado, J. *De la meua garbera*. Castelló de la Plana: Sociedad Castellonense de Cultura, 1935.

- REW= W. Meyer-Lübke. *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3a ed. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1911-1920 [1935].
- Salvà, V. *Compendio de la gramàtica castellana*. València: Librería de Mallén y sobrinos, 1838.
- Terreros, E. de. *Diccionario castellano con las voces de ciencias y artes*. Madrid: Arco Libros, 1788.
- Veny, J. *Contacte i contrast de llengües i dialectes*. València: Universitat de València, 2006.
- . "San(t) Antoni / Sen(t) Antoni." *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes [Homenatge a Joseph Gulsoy/3]* vol. 55. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007. 215-239. Recollit també a *Per una història diatòpica de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010. 114-128.
- . "Enquesta a Guardamar." En *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Delegació de l'Institut a Alacant, el Carxe (la Torre del Rico, Jumella), Novelda i Guardamar (16 i 17 d'octubre de 2009)*. Barcelona/Alacant/Guardamar/Jumella/Novelda: Institut d'Estudis Catalans, 2011. 67-80.
- . "Continuïtat d'àrea lingüística, arabisme i interferència en els significants de '[vaca] eixorca'." En *Estudis filològics en homenatge al professor Jordi Colomina*. Alacant: Universitat d'Alacant, 2017. 295-304 i 3 mapes.
- Vidaller, R. *Libro de as matas y os animals*. Zaragoza: Consejo de Protección de la Naturaleza de Aragón, 2004.